



**Azərbaycan Respublikası
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

№ 9, dekabr, 2024-cü il

İLƏHİYYAT

elmi-publisistik jurnal

**Təsisçi:
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

BAKİ - 2024

**Ələddin Məlikov,****f.f.d., dos.,****Aİ-nin müəllimi**

Qədim yunan filosofu Sokrat (e.ə.470–399) Afinada dünyaya göz açıb. Atası Safroniks daşyonan, anası Fenareta mamaça idilər. Onun Sofroniks və Meksen adlı iki oğlu olub.

Fəlsəfə nəhənglərindən hesab edilən bu dahi insan tarixin ən müəmmalı şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Özündən sonra heç bir nəşr və yazısı qalmamışdır. Sokrat haqqında tələbələri və müasirləri tərəfindən yazılmış məlumatlar var. Ən məşhuru isə tələbəsi Platonun dialoqlarıdır. Heç bir yazılı əsəri olmayan Sokratın həyatı və görüşləri dövrünün alimləri, həmçinin şagirdləri tərəfindən gələcək nəsillərə ötürülmüşdür.

Platon tərəfindən qələmə alınan “Sokratın müdafiəsi” əsəri də bunlardan biridir. Platon bu əsərində məhkəmə zamanı Sokratın öz fikirlərini necə müdafiə etdiyini göstərir. Fikrimcə, öncə fəlsəfəçilər, sonra isə hər kəs həyatında “Sokratın müdafiəsi” əsərini oxumalıdır. Doğrusu, “Sokrat üç filosofun təqdimatında” məqaləsini yazmağa başlayanda, həmişə düşündüm ki, onun bir fərd kimi absurd ittihamlarla məhkum olunması və şəhid edilməsi necə baş verib. Sonra Sok-

Sokratın son günləri

rata qarşı olan bu qədər haqsızlığı və çarəsizlikdən onun susduğunu duymağa və sanki görməyə başladım.

Fəlsəfədən başqa bir işlə məşğul olmayan, son dərəcə sadə insan kimi tanınan Sokrat yaşadığı dövrdə yunan gənclərinə böyük təsir göstərmişdir. Bundan narahat olan həmin dövrün hegemonları Sokratı tanrılara inanmamaqda və gənclərin əxlaqını pozmaqda günahlandırırdılar.

Sokrat e.ə. 399-cu ildə, yetmiş yaşında ikən bu iddialar əsasında mühakimə olunub edama məhkum edilir. O, Afinada alışılmamış bir seçim etmişdir. Parlaq zəka, pul, güc və ya şöhrət dalınca deyil, “narahatlıq törədən” bir filosof olaraq həqiqəti seçmiş, bu səbəbdən də onun əvəzini canı bahasına ödəmişdir.

Görkəmli və dahi şəxsiyyətləri müasirləri az-az hallarda başa düşür və onları layiqincə qiymətləndirirlər. Yüksək və daha yeni ideyalar isə öz zamanəsinin adamları üçün əlçatmaz qalır və yalnız gələcək nəsillər onları yavaş-yavaş anlamaq dərəcəsinə ucalırlar. Həmin şəxsiyyətlər mədəni, dini sahələrdə çalışır, kütlə tərəfindən qəbul olunan fikrə zidd ideya və anlayışlar irəli sürdükdə isə özlərinə düşmən qazanır və təqib olunurlar.

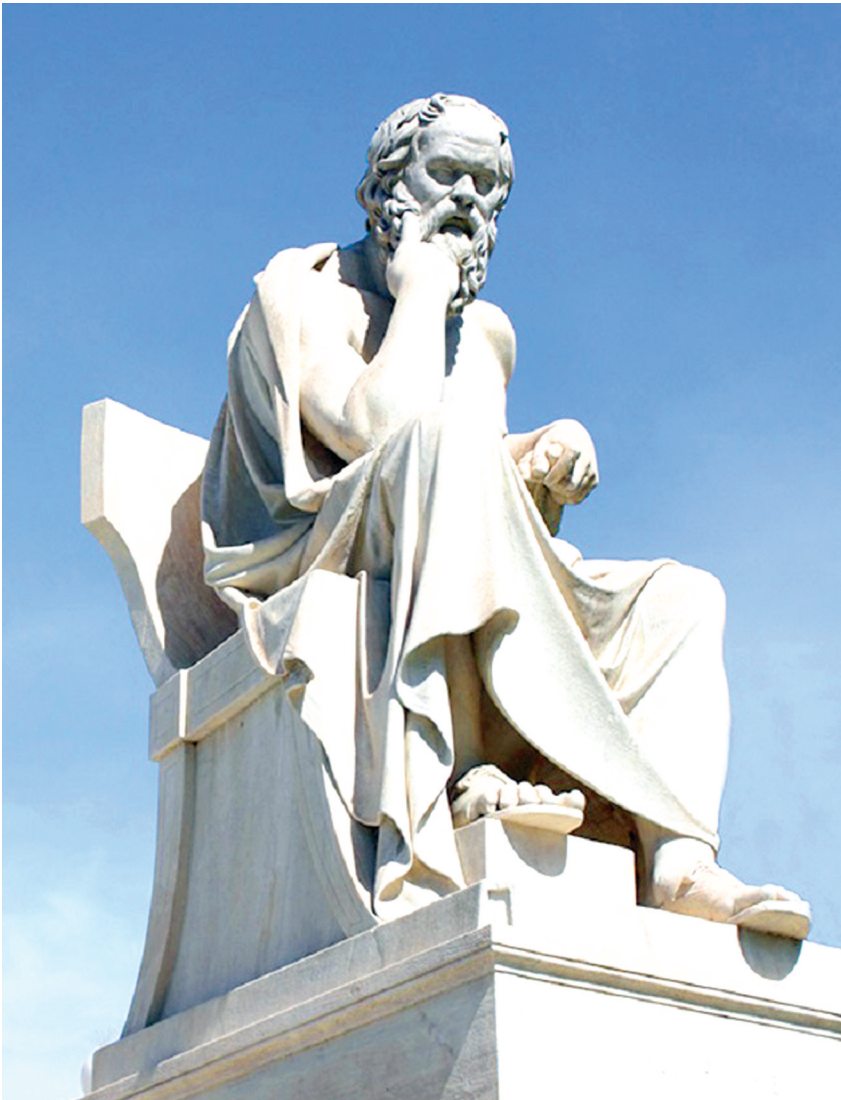
Sokratın yaşadığı aqibət məhz belə olmuşdur. Onun dövründə nisbətən ağıllı və mənən daha zəngin az adam tapırdı ki, ona dərin hörmət bəsləsin və təzim etsin. Böyük əksəriyyət olan kütləyə gəlincə, qeyd edə bilərik ki, onlar Sokratın fikir və əməllərini qətiyyənlə anlamamış, ona düşmən-

cəsinə, yad nəzərlərlə baxmışlar.

Sokrat afinalıların nəzərində qeyri-adiliyi və qəribəlikləri ilə seçilən bir şəxs idi. Tələbəsi Platon və dramaturq-komediograf Aristofana inansa, onun xarici görünüşü xoşagələnməmiş və hamının diqqətini cəlb etmişdir. O, tamamilə başqa cür həyat sürə biləcəyi halda, dilənçi kökündə yaşamışdır. Belə demək doğru olarsa, kütləyə dəlisayağı görünmüşdür. İlk baxışdan heç kəsə bənzəməyən söhbətləri zəvzək adam təsiri bağışlamışdır. Sokratın qərəzkarları ona qulaq asdıqda filosofun sözləri onları qılınc kimi kəsib, iliklərinə qədər işləyərək mənliklərinə toxunurdu. Sokrat deyirdi ki, insan hər şeydən əvvəl müdrikiyə səy göstərməlidir. İnsanların çoxunun can atdığı hakimiyyət, var-dövlət, şan-şöhrət və bu qəbildən olanlar heç də qiymətə malik deyil. Sokratın cahilliyi qamçıllayan söhbət və çıxışları, şübhəsiz, ona qarşı çoxlu böhtanların meydana gəlib yayılmasına səbəb olurdu.

Sokrat məhkəmədə vidadan sonra möhkəm və təmkinli addımlarla onun üçün müəyyən olunmuş yerə doğru yollandı. Ətrafına toplanan dostlarının ağladıklarını görüncə söylədi:

“Bu nə deməkdir! Siz niyə ağlayırsınız? Axı təbiətən hamı ölümə məhkum deyilmi? Əgər mən hər hansı bir xoşbəxtliyimi qoyub-getməli olsaydım, onda dərd çəkməyinizə dəyərdi. Məni qarşıda yeni-yeni bəlalardan gözlədiyi bir zamanda həyatdan ayrılarsa, onda güman edirəm, buna yalnız sevinmək lazımdır”.



Sokratı dərin məhəbbətlə se-vən, lakin çox sadələvh tələbələrindən biri Apollodor göz yaşlarını tökə-tökə dedi: “Mənə hər şeydən ağır gələni odur ki, sən günahsız öldürülürsən, Sokrat!”.

Sokrat təbəssümlə onun başını qucaqlayıb dedi: “Əzizim Apollodor! De görüm, sən istərdinmi ki, mən günahlı olaraq öldürülüm?!”.

Sokratın ölüm hökmünü yalnız otuz gündən sonra icra etmək mümkün oldu. Belə ki, Tanrı zi-yarətçilərinin hədiyyələrlə dolu qurban gəmisini Delos adasına yola düşürdü. Hər il Tezey günləri Afina-nın xilasını naminə xatirə olaraq

bu adətə riayət edilirdi. Gəminin yola düşməsindən qayıtmasınadək keçən günlər müqəddəs sayılırdı. Bu səbəbdən həmin dövr ərzində şəhəri heç bir edam hadisəsi ilə xoşagəlməz və narahatverici vəziyyətə salmaq olmazdı.

...Sokratı zindana gətirib qan-dallamışdılar. Onunla görüş qadağan olunmadığından, dostları mü-təmadi yanına gəlir, saatlarla otu-rub söhbət edirdilər. Adama elə gəlirdi, onun söhbətləri heç zaman indiki qədər canlı və şirin ol-mayıb; qəlbinin gözəlliyi, zəngin-liyi, dolğunluğu və əsrarəngsizliyi heç vaxt bu günlərdəki qədər pə-rıldamamışdı.

Sokrat qəlbində olanların hamı-sını açıb-söyləmək, onları müqəddəs irs, töhfə kimi dostlarına bəxş etməyə xüsusi ehtiyac duyurdu. Onlar isə söhbətdən yüksək zövq alır və düşünürdülər ki, onu yalnız həssas və düşünən adamlar işıqlı bir ziya ilə anı də olsa, təmasda olmaq sayəsində yaşaya bilərlər. Elə bir işıqlı dahinin ki, onun düşüncə ziyası sonsuz gecənin zülmət qaranlığında çaxan şimşək parıltısının qaranlıq göylərin gah bu, gah da digər bir sahəsini nura qərq etməsinə bənzəyir.

Vaxt ildırım sürətilə, hiss olunmadan gəlib-keçdi. Budur, Sokra-tın ən sədaqətli dostlarından olan Kriton dan yeri sökülməmiş hövl-nak zindana daxil olur.

O, Sokratı sakit vəziyyətdə, yatmış halda müşahidə edir.

Sokrat ondan soruşur:

- Nə yaxşı belə erkən gəlmi-sən?

Kriton cavab verir:

- Mən qəmli və kədərli bir xə-bərlə gəlmişəm. Müqəddəs gəmi sabah Afinaya qayıdır. Onu artıq Suniya burnunda görmüşlər.

Kriton yalvar-yaxar edib Sokra-tın zindandan qaçırılmasına razılıq verməsinə xahiş edir. O deyir:

– İnanın, bunu təşkil etmək asandır. Puldan da, dostlarından da nigaran qalmaq lazım deyil. Gö-zətçini hazırlamışıq, onu rahatca pulla ələ almaq mümkündür. Ha-kimlərin və ittihamçıların ağızla-rını qızılla doldurub susdurmaq isə çətin deyil. Kritonun Fessaliyada gözəl dostları var, onlar səni yaxşı və hörmətlə qəbul edərlər. Belə bir fürsəti fəvtə vermək, qaçma-maq dəlilik olardı. Bu, düşmənlərə kömək etmək, uşaqları yetim qoymaq, beləliklə, cəfəng və tə-sadüfi hökmün həyata keçməsinə özümüzün öz əlimizlə yardım et-məyimiz demək olardı.



Əlbəttə, Sokrat bu təklifi qətiyyətlə rədd etdi. Yarım əsr o, qanuna riayət etməyi təbliğ etmişdi. Bu illər ərzində özü vətəndaşlıq hüququndan istifadə edərək qanunun xeyrini və bəhrəsini görmüşdü. İndi isə ilk dəfə olaraq ədalətsizliyin yaxaladığı bir zamanda sənə doğma şəhərindən üz döndərüb şəərəfsiz bir qul kimi fərarilik etməyi təklif edirlər. O, qəti şəkildə buna yol verə bilməzdi...

İki gündən sonra Sokratın dostları sonuncu dəfə olduğundan daha tez gəlib zindanın qapısının ağzını kəsirdilər. Onları həmin saat içəri buraxmadılar, çünki Sokratın qandallarını açırdılar. Fedonun bildirdiyinə əsasən, onlar içəri girəndə Sokratın qandalları açılmış, Ksantippa isə qucağında uşaq böyründə oturmuşdu. Bizi görcək o, ağlaya-ağlaya Sokrata dedi:

- Sokrat, indi sən dostlarınla sonuncu dəfə söhbət edəcəksən! Sokrat Kritondan xahiş etdi ki, biçarə qadını evə aparsınlar və Kritonun xidmətçilərindən biri sinəsinə döyə-döyə vay-şüvən salan Ksantippanı kənara çəkdi.

Sokrat ondan doymayan dostları ilə son danışqlarını edir və söhbət təbii olaraq ölümün üstünə gəlib çıxırdı.

Sokrat belə bir fikir yürüdür ki, insan tam ölmür. Ölənin onun yalnız torpaq olan hissəsidir ki, bu da dönüb yenidən torpağa qayıdır. Gözə görünməyən ruh isə başqa aləmə, əbədi dünyaya köçüb xoşbəxt, firavan, rahat şəkildə tanrılar arasında yaşayır. Beləliklə, ruha ilahi bir keyfiyyət şamil edən Sokrat nəticə etibarilə həm də onun ölməzliyinə inam bəsləyirmiş!

Axşam düşür, vədə yetişir və Sokratın həyatla vidalaşma vaxtı gəlib çatır. Çimib-yuyunduqdan

sonra o, arvadı və uşaqları ilə vidalaşır. Zindandakı müddətdə Sokrata isinib, dərin hörmət bəsləyən zindanban onun yanına gəlir və gözləri yaşlı halda elan edir ki, artıq vaxtdır!

Afinada edam üsulu baldırğanlı zəhəri içib ölmək idi. Zəhər camını gətirirlər. Sokrat səbir və nəzakətlə, öz adəti üzrə, üzündə cüzi bir dəyişiklik olmadan camı ona təqdim edənə diqqətlə nəzər salıb soruşur:

- Nə deyirsən, əgər mən bu camdan Tanrıya bir şərab nəziri əta etsəm, necədir? Olar, yoxsa yox?!

- Biz onu kifayət dərəcədə, lazım gəldiyi qədər hazırlayıyıq.

Sokrat deyir:

- Anlayıram, amma borcumdur, tanrılardan rica edim ki, bu dünyadan o biri dünyaya getdiyim yerdə mənə xeyir-dua versinlər. Qoy bu da mənim sonuncu töhfəm olsun.

Bunun ardınca Sokrat camı do daqlarına yaxınlaşdırıb böyük təmkinlə və sakitlik içində zəhəri içir. Bu məqamda əlləri əsmir. Üzündə bir cizgi belə titrəmir. Ölümündən əvvəl tərəfdarlarına özünəməxsus şəkildə kinayəli son nəsihətini verir:

- Ayrılıq vaxtı yetdi və hamımız yollarımızla gedirik – mən öləcəyəm və siz yaşayacaqsınız. Hansının daha yaxşı olduğunu, Allah bilir.

Fedon rəvayət edir ki, bu ana qədər çoxumuz özümüzü zorla saxlayırdıq. Burada daha dözə bilmədik və bütün söylərimizə baxmayaraq, gözlərimizdən yaş axmağa başladı...

Əllərimlə üzümü tutub, xısnısn ağlamağa başladım. Əlbəttə, mən Sokratdan daha çox öz bədbəxtliyim ucbatından ağlayırdım ki, belə bir şəxsiyyəti göz görə görə itirirəm. Bu vəziyyətdə olan

təkcə mən deyildim. Kriton ağlamağını durdura bilməyəcəyini hiss edib çıxıb getdi. Mən də onun dalınca getməyə hazırlaşırıdım ki, bu anda bayaqdan ağlayan Apollodor birdən elə hönkürdü ki, hamımızı vahiməyə saldı, yalnız Sokrat sakitliyini tam qoruyurdu. O dedi:

- Bu nə deməkdir? Mən qadınları göndərdim ki, belə şeylər olmasın. Eşitmişəm ki, kişi sakit vəziyyətdə canını tapşırar. Odur ki, özünü sakit saxla, dözümlü ol.

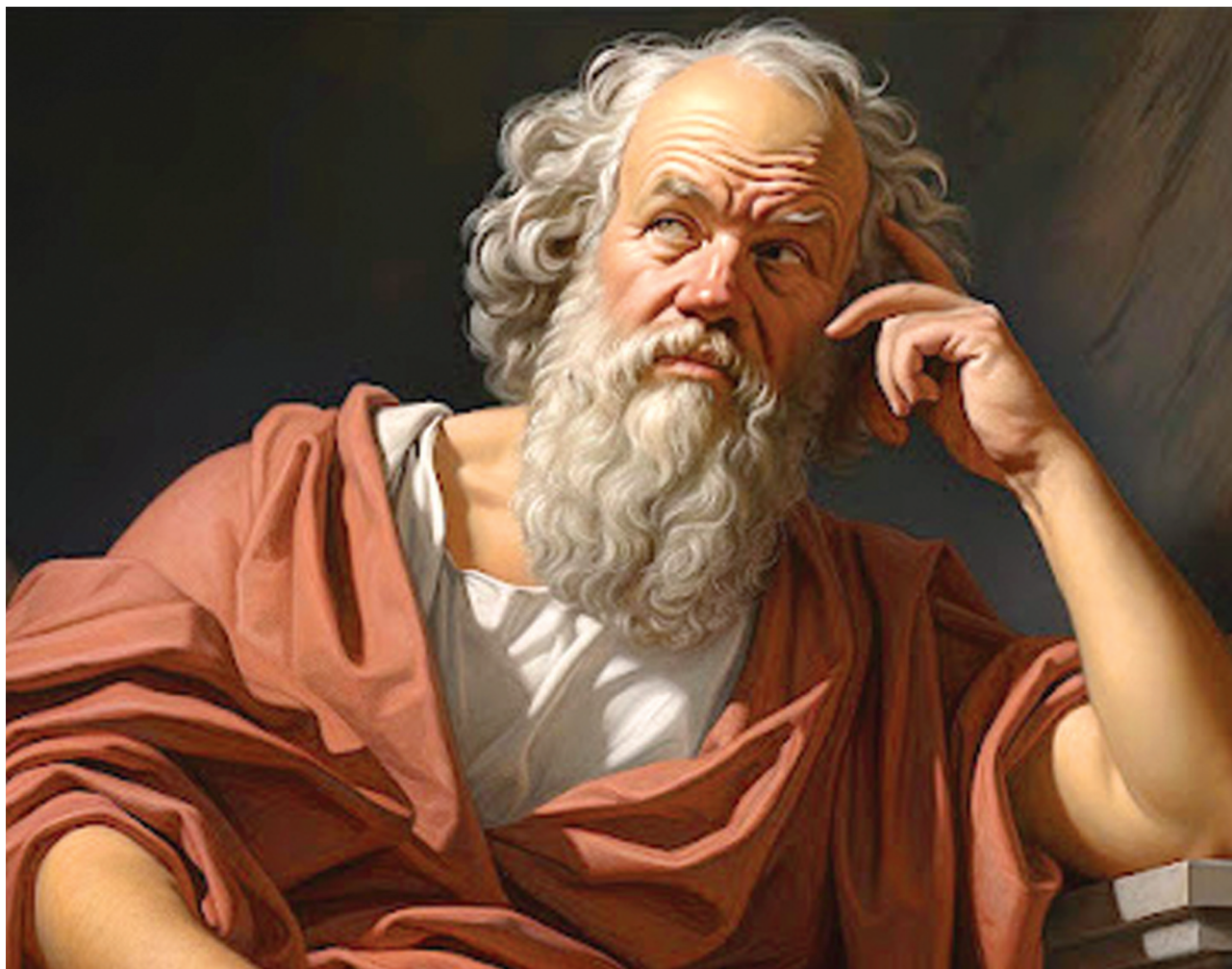
Sokrat zəhər gətirənin məsləhəti ilə ayaqları ağırlaşanadək var-gəl etməyə başladı. Vaxt gələndə ona deyildi ki, arxasıüstə döşəyə uzansın. Zəhəri gətirən adam vaxtaşırı onun ayaqlarına baxırdı. Müəyyən vaxtdan sonra Sokratın ayağını sıxıb soruşdu ki, hiss edirmi? Sokrat cavab verdi: "Yox". Sonra hiss edəndə ki, bədəni tədricən soyuyur və keyləşir, dedi: "Elə ki, ürəyimə gəlib-çatdı, onda vəssalam".

Bir neçə dəqiqədən sonra üstünə çəkilmiş mələfəni birdən üzündən yerə atıb dilləndi:

- Kriton, mən Eskulapa (Eskulap həkimlik sənətinin tanrısıdır. Qədim Yunanıstanda xəstəlikdən sağaldıqdan sonra ona qurban kəsirmişlər. Sokrat özünün bu sözləri ilə görünür, demək istəyirdi ki, ona görə ölüm ruhun bədənə ayrılması, onun sağlması deməkdir) xoruz borclu qalıram, onu ödəməyi unutma.

- Baş üstə, – deyə Kriton cavab verdi. – Başqa nə arzun var?

Suala daha cavab gəlmədi. Bir-cə dəqiqə sonra Sokrat mələfənin altında silkələnib dayandı. Ətrafına toplaşanlar onun üstünü açdılar. Gözləri hərəkətsiz, ağzı yarıaçıq vəziyyətdə qalmışdı. Kriton onun gözlərini sıgallayıb qapadı və ağzını bağladı.



Fedon nəqlini bu sözlərlə bitirir: “Ömrümboyu tanıdığım adamların ən zəkalisı, ən ədalətlisi və ən yaxşı dostum canını belə tapşırırdı”.

Platonun söylədiyinə görə, Sokrat ölümqabağı belə deyib: “Mən tam ölmürəm”. Ülvi sözlərdir! Bu sözlərdə ruhun ölməzliyinə və yaşayacağına dair işıqlı inam var! Nəinki ruh, eləcə də uca, ülvi fikirlər də ölməzdir. Sokratın fikirləri onun tələbələrinin qəlbində özünə yer tapdı. Bu fikirləri, xüsusən Platon o dərəcədə yaxın bilib özününküləşdirdi ki, axırda fikirləşdiklərini də müəlliminin adına yazdı.

Platonun ideyaları, öz növbəsində, yeni mütəfəkkirlər nəslini yetişdirdi. Onların da ən dahisi

Aristotel oldu. O, Qədim yunan müdrikliyinin və elminin bütün nailiyyətlərini öz əsərlərində üzvi küll halında birləşdirmişdir.

Platon və Aristotelin əsərlərindən zəngin müdriklik xəzinəsi kimi dünyanın bütün həqiqət axtaranları zaman-zaman yararlanmışlar. Bəşər zəkasının parlaq işığı nə qədər ki, Yer üzərindədir, o, sönməyəcək və ondan bəhrələ-nəcəklər.

Sokratın əbədiyyəti və ölməzliyi bundadır ki, o, həyatın mənasını insanın daim həqiqətə can atmasında və onun yayılmasına çalışmasında görürdü. Buna tamamilə nail olmaq isə yalnız İlahiyə müyəssərdir. Bu həqiqətin bir hissəsini, bir zərrəsini belə kəşf etmək, onu başqalarına göstər-

məyi çox və ya az dərəcədə bacarmaqdan zövq almaq hər bir ağıllı adama nəsib olmalıdır. Buna görə də insan özünün həqiqət axtarıcısı, carçısı olmaq vəzifəsini hər şeydən – hakimiyyətdən, qüdrətdən, sərvətdən, xülasə, “xoşbəxtlik” adlandırılan bütün nəsnelərin hamısından uca tutmalıdır.

Sokrat bu ülvi əməlini düçar olduğu bütün məşəqqətləri, yoxsulluğu və təqibləri ilə, hətta zorakı ölümünün özü də daxil olmaqla, sadalanan bütün bu xoşbəxtliklərlə heç vaxt dəyişməzdi. Bütün bunlar göstərir ki, Sokratın həqiqət yolunun şəhidi sayılmağa və adlandırılmağa mənəvi haqqı var!